

BEHEERPLAN VOOR HET BESCHERMDE STADSGEZICHT DAMME

BIJLAGE 6. INVENTARISATIE VAN MUUR- EN STEENBEWONENDE VEGETATIES

DEC 2019

Amour Zwaeneboel

BARON RUZETTELAAN 35
8310 BRUGGE
T +32 50 36 71 71
www.wvi.be

BEHEERPLAN VOOR HET BESCHERMDE STADSGEZICHT DAMME

Bijlage 2. Inventarisatie van muur- en steenbewonende vegetaties

Foto voorpagina: Muurbloem (*Erysimum cheiri*) op de muur rond de tuin van het Sint-Janshospitaal. Foto Arnout Zwaenepoel, april 2016.

Colofon:

Opdrachtgever: Stad Damme

Auteur: Arnout Zwaenepoel & Johan Termote

Kaartopmaak: Saskia David

Lay-out: Lena Vereecke

Begeleiding: Joachim Coens, Marc Dalle, Koert David, Hendrik De Corte, Stefan Decraemer, Ines Deschepper, Jan Hutsebaut, Piet Lozie, Robrecht Pillen, Kristof Schotsmans, Hannah Van Nieuwenhuysse, Chantal Van Rie, Tom Vermeersch & Cindy Voet

Wijze van citeren: Zwaenepoel, A. & Termote, J. (2017). Beheerplan voor het beschermde stadsgezicht Damme. Bijlage 2. Inventarisatie van muur- en steenbewonende vegetaties. WVI, i.o.v. stad Damme, 82 p.

INHOUDSTAFEL

INLEIDING 6

METHODEN 8

INVENTARISATIE 9

1	Kerkstraat, brug over het Zuidervaartje	10
2	Vleermuizenkazemat Kerkstraat	13
3	Kazemat tegenover de vleermuizenkazemat	15
4	Kerkhofmuur	17
5	Muren rond de tuin van het Sint-Janshospitaal.....	24
6	Muren rond de pastorie	28
7	Muur op het kerkhof.....	31
8	Kerk	33
9	Muur vroegere moestuin pastorie (nu deel van het kerkhof)	36
10	Muur zusters tuin.....	38
11	Muurtje langs parking Sint-Jansstraat.....	40
12	Rabattestraat, brug over het Zuidervaartje	42
13	Muurtje Uilenspiegelmonument, Damse Vaart-Zuid	43
14	Muren rond de Sint-Christoffelhoeve	46
15	Ruïnes boerderij Damse Vaart-West 5.....	50
16	Muurtje rond tuin stadhuis (Jacob van Maerlantstraat).....	51
17	Muurtje tussen Pottenbakkersstraat 9 en 11.....	53
18	Poterne-Kazemat van de Lieve (buskruitmagazijn)	55
19	Tuinmuur tussen Pottenbakkersstraat 14 en 16.....	61
20	Muur Speystraat 2 (Basisschool)	63
21	Tuinmuurtje Haringmarkt 3.....	64
22	Oude tuinmuur in de Kattestraat	65
23	Bakstenen muurtje Sas van de Lieve	67
24	Waterput markt	69
25	Grafstenen op het kerkhof.....	71
26	Sluisjes tussen de stadswallen en de Polderstraat.....	74
27	Garagemuur Damse Vaart-Zuid 2	78
28	Muren rond tuin achter de Grote Sterre (toegang via Kerkstraat 22).....	79

LITERATUUR 81

BIJLAGE 2
INVENTARISATIE VAN MUUR-EN STEENBEWONENDE
VEGETATIES

INLEIDING

Muur- en steenbewonende vegetaties (epilieten) zijn in het algemeen weinig gekend en hebben vaak een slechte reputatie, als zouden ze monumenten per definitie verwoesten. Dat veralgemeende beeld is fout en zeer ongenueanceerd. Het is waar dat houtige begroeiingen als struiken en bomen best kunnen verwijderd worden van muren en monumenten, omdat hun wortels op de duur ernstige schade kunnen toebrengen. Ook grassen, kruiden en mossen kunnen in mindere mate schadelijk zijn doordat ze vaak water accumuleren en bij vriesweer kan dat bevroren water eveneens voegen en stenen aantasten. Voor lichenen (= korstmossen) is dat echter niet waar en de meeste lichenen worden zelfs een beschermende werking toegeschreven als het gaat om chemische afbraak vanuit de vervuilde atmosfeer. Lichenen vormen ook veruit het grootste aantal soorten bij de muurbewonende organismen. Ze zijn een absoluut onderschatte vorm van biodiversiteit in stedelijke milieus. Het Brugs kerkhof bijvoorbeeld telt ruim 150 soorten mossen en lichenen. Meer bekendheid kan ook een betere bescherming meebrengen en die hoeft niet zo tegengesteld te zijn bij monumentenzorg als vaak verondersteld wordt. In de meeste gevallen kunnen bij een goede restauratie zowel het monument zelf als een belangrijk deel van de epilietenflora blijven voortbestaan. Dit document is dan ook in de eerste plaats een pleidooi voor een zachtere restauratie dan wat wij gewoon zijn en tegelijk een pleidooi voor het leren kennen en beschermen van een stuk ongekende biodiversiteit. Damme leent zich in het bijzonder tot stappen zetten in deze richting. Veel lichenen zijn indicatief voor luchtvervuiling. Damme ligt echter in een open polderlandschap en het aantal voertuigen in de stad is, relatief gezien, beperkt. Beide zaken zorgen voor een vrij behoorlijke luchtkwaliteit in vergelijking tot veel andere, grotere steden. Op het vlak van lichenen biedt dat heel wat perspectieven.

Over de muur- en steenbewonende vegetaties van Damme is een zeer beperkte literatuur voor handen. Arts & Van Landuyt (1996) beschrijven een excursieverslag van de Vlaamse Werkgroep Bryologie aan Damme in 1991, waarbij onder meer de O.-L.-Vrouwekerk, de oude stadsgracht en de Canadapopulieren langs de Damse Vaart bekeken werden. Met betrekking tot steenbewonende vegetaties interesseren ons hier vooral de resultaten van kerk, kerkhof en kerkhofmuur. Er werden toen 42 steenbewonende soorten mossen en korstmossen waargenomen.

Tabel 1. In 1991 waargenomen steenbewonende mossen en korstmossen (lichenen) op en rond de O.L.-Vrouwekerk (Arts & Van Landuyt 1996).

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Biotoop
<i>Barbula convoluta</i>	Gewoon smaragdsteeltje	biotoop niet gespecificeerd
<i>Brachythecium rutabulum</i>	Gewoon dikkopmos	biotoop niet gespecificeerd
<i>Bryoerythrophyllum recurvirostrum</i>	Oranjesteeltje	biotoop niet gespecificeerd
<i>Bryum argenteum</i>	Zilvermos	biotoop niet gespecificeerd
<i>Bryum capillare</i>	Gedraaid knikmos	biotoop niet gespecificeerd
<i>Buellia punctata</i>	Vliegenstrontjesmos	biotoop niet gespecificeerd
<i>Caloplaca aurantia</i>	Platte citroenkorst	kerkhofmuur
<i>Caloplaca decipiens</i>	Stoffige citroenkorst	biotoop niet gespecificeerd
<i>Caloplaca flavescens</i>	Gelobde citroenkorst	kerkhofmuur
<i>Caloplaca saxicola</i>	Sinaasappelkorst	biotoop niet gespecificeerd
<i>Caloplaca teicholyta</i>	Witte citroenkorst	biotoop niet gespecificeerd
<i>Candelariella medians</i>	Gelobde geelkorst	kerkhofmuur
<i>Candelariella vitellina</i>	Grove geelkorst	biotoop niet gespecificeerd
<i>Ceratodon purpureus</i>	Purpersteeltje	biotoop niet gespecificeerd

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Biotoop
Dicranoweisia (= Didymodon) insulanus	Broeddubbeltandmos	biotoop niet gespecificeerd
Dicranoweisia (= Didymodon) luridus	Breed dubbeltandmos	biotoop niet gespecificeerd
Dicranoweisia (= Didymodon) tophaceus	Stomp dubbeltandmos	biotoop niet gespecificeerd
Dicranoweisia (= Didymodon) vinealis	Muurdubbeltandmos	kerkhofmuur
Diploicia canescens	Kauwgommos	biotoop niet gespecificeerd
Eurhynchium praelongum	Fijn laddermos	biotoop niet gespecificeerd
Grimmia pulvinata	Gewoon muisjesmos	biotoop niet gespecificeerd
Homalothecium sericeum	Gewoon zijdemo	kerkhofmuur
Hypnum cupressiforme	Gesnaveld klauwtjesmos	biotoop niet gespecificeerd
Lecanora campestris	Kastanjebruine schotelkorst	biotoop niet gespecificeerd
Lecanora dispersa	Verborgen schotelkorst	biotoop niet gespecificeerd
Lecanora muralis	Muurschotelkorst	biotoop niet gespecificeerd
Lecidea (= Lecidella) scabra	Grijsgroene steenkorst	biotoop niet gespecificeerd
Opegrapha sp.	Schriftmos	saxicool
Orthotrichum anomalum	Gesteelde haarmuts	biotoop niet gespecificeerd
Orthotrichum diaphanum	Grijze haarmuts	biotoop niet gespecificeerd
Phaeophyscia orbicularis	Rond schaduwmos	biotoop niet gespecificeerd
Physcia tenella	Heksenvingermos	biotoop niet gespecificeerd
Pseudocrossidium revolutum	Opgerold smaragdsteeltje	kerkhofmuur
Rhynchostegium confertum	Boomsnavelmos	biotoop niet gespecificeerd
Rhynchostegium murale	Muursnavelmos	kerkhofmuur
Schistidium apocarpum	Gebogen achterlichtmos	biotoop niet gespecificeerd
Tephromela atra	Zwarte schotelkorst	biotoop niet gespecificeerd
Tortula muralis	Gewoon muursterretje	biotoop niet gespecificeerd
Xanthoria calcicola	Oranje wratkorstmos	biotoop niet gespecificeerd
Xanthoria candelaria	Kroezig dooiermos	biotoop niet gespecificeerd
Xanthoria parietina	Groot dooiermos	biotoop niet gespecificeerd
Xanthoria polycarpa	Klein dooiermos	biotoop niet gespecificeerd

www.waarnemingen.be, de databank van Natuurpunt levert slechts een zeer beperkt aantal mossen en kortmossen op voor Damme Centrum. Slechts de Kastanjebruine schotelkorst (*Lecanora campestris*) en UV-mos (*Psilolechia lucida*) worden genoemd. De overige waarnemingen zijn onze eigen karteringen van 2016-2017.

METHODEN

Deze kartering van muur- en steenbewonende vegetaties heeft niet de bedoeling volledig te zijn. Een volledig onderzoek zou ver buiten het tijdsbestek van deze opdracht vallen en vereist uitgebreid microscopisch en chemisch onderzoek om alle lichenen op naam te kunnen brengen. Wél werd hier beoogd een overzicht te bieden waar muur- en steenbewonende vegetaties voorkomen en wat de belangrijkste sites zijn, zodat er richtlijnen kunnen verstrekt worden met betrekking tot behoud of bescherming.

Wat hogere planten betreft werden de meest karakteristieke muurplanten gekarteerd over het hele beschermde stadsgezicht. Planten die meer op de grond dan op muren voorkomen (Paardenbloem, Stinkende gouwe, Vlinderstruik, Vogelmuur, ...), werden daarbij genegeerd. Alleen planten die meer op steen dan op andere substraten voorkomen werden gekarteerd. Klimop werd niet systematisch genoteerd, maar werd wél gekarteerd waar de soort bedreigend is voor de overige soorten. Klimop werd daarom niet in de tabel opgenomen, maar wordt wél gebruikt bij eventuele aanbevelingen voor bescherming van de site.

Wat lichenen (= korstmossen) betreft werden alleen een aantal opvallende macrolichenen gekarteerd, die vlot op het terrein zelf konden herkend worden en die tegelijk relatief indicatief zijn voor oudere muren of graven. Microscopisch onderzoek werd achterwege gelaten. Wél werden een aantal moeilijke soorten toch gekarteerd, als zij uitsluitend op één locatie voorkwamen, omdat zij het belang van die site onderstrepen en dus indicatief zijn voor behoud of bescherming.

Wat mossen betreft werd een analoge werkwijze gevolgd. Er werd uitsluitend één karakteristieke steenbewonende soort systematisch gekarteerd: Gewoon zijdemoos (*Homalothecium sericeum*).

De meeste sites werden ook gefotografeerd, zodat meteen een beeld ontstaat van het biotoop dat voor eventuele beschermingsmaatregelen in aanmerking komt.

Johan Termote schetste kort de historiek van de verschillende bemonsterde sites.

INVENTARISATIE

Onderstaande tabel geeft weer welke selectie van soorten voorkomt op welke plaats en in welk biotoop. De sites zijn herschikt van groter aantal soorten naar beperkt aantal soorten, zodat meteen ook een soort waardeoordeel gegeven wordt aan de locatie.

Tabel 2 . Voorkomen van een reeks indicatieve steenbewonende hogere planten, varens, mossen en korstmossen op 28 locaties in het beschermde stadslandschap Damme, anno 2017.

	Nummer monument	4	18	14	25	5	6	8	28	1	15	17	22	9	2	10	11	7	12	27	13	16	19	20	21	3	23	24	26	
Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam																													
Hogere planten en varens																														
Eikvaren	<i>Polypodium sp.</i>					1																								
Kandelaartje	<i>Saxifraga tridactylites</i>	1					1																							
Muurbloem	<i>Erysimum cheiri</i>	1				1	1	1						1											1					
Muurleeuwenbek	<i>Cymbalaria muralis</i>								1																					
Muurvaren	<i>Asplenium rutamuraria</i>	1	1	1	1				1	1	1	1	1		1	1	1		1	1	1	1	1	1		1		1		
Plat beemdgras	<i>Poa compressa</i>	1	1	1		1	1	1	1								1													
Tong-varen	<i>Asplenium scolopendrium</i>																			1								1		
Lichenen																														
Plat dambordje	<i>Aspicilia calcarea</i>				1																									
Rond dambordje	<i>Aspicilia contorta</i>				1																									
Platte citroenkorst	<i>Caloplaca aurantia</i>				1					1																				
Kerkmosterdkorst	<i>Caloplaca chrysodeta</i>	1	1																											
Gelobde citroenkorst	<i>Caloplaca flavescens</i>		1	1	1	1		1	1			1	1						1											
Kerkcitroenkorst	<i>Caloplaca rudera</i>	1	1	1		1	1			1	1		1	1	1															
Witte citroenkorst	<i>Caloplaca teicholyta</i>				1																									
Gelobde geel-korst	<i>Candelariella mediana</i>				1					1																				
Kopjesbekermos	<i>Cladonia fimbriata</i>	1	1															1									1			
Duinbekermos	<i>Cladonia pocillum</i>	1																												
Gewoon Geleimos	<i>Collema crispum</i>	1																												
Kauwgommos	<i>Diploicia canescens</i>	1	1	1		1	1	1	1		1	1	1	1	1	1				1										
Gelobde poederkorst	<i>Lepraria lobificans</i>	1	1	1	1		1		1		1	1		1	1															
Kalkzwelmos	<i>Leptogium shraderi</i>									1																				
Schriftmos	<i>Opegrapha sp.1</i>		1	1				1											1											
Zwarte schotelkorst	<i>Tephromela atra</i>	1	1	1				1																						
Gewone stippelkorst	<i>Verrucaria nigrescens</i>	1		1	1	1																							1	
Mossen																														
Gewoon zijdemos	<i>Homalothecium sericeum</i>	1	1	1	1	1	1	1			1	1	1			1														

Legende:

1 Kerkstraat, brug over het Zuidervaartje. 2 Vleermuizenkazemat Kerkstraat. 3 Kazemat tegenover de vleermuizenkazemat (andere zijde Kerkstraat). 4 Kerkhofmuur (straatzijde Kerkstraat en gedeelten dwars erop). 5 Muren rond de tuin van het Sint-Janshospitaal. 6 Muren rond de pastorie. 7 Muurtje op het kerkhof, tegen de kerk aangebouwd. 8 Kerk. 9 Muur vroegere moestuin pastorie (nu achterzijde kerkhof). 10 Muur zusteruin. 11 Muurtje parking Sint-Jansstraat. 12 Rabattestraat, brug over het Zuidervaartje. 13 Muurtje monument Uilenspiegel, Damse Vaart-Zuid. 14 Muren rond de Sint-Christoffelhoeve. 15 Ruïnes boerderij Damse Vaart-West 5. 16 Muurtje rond tuin stadhuis (langs Jacob van Maerlantstraat). 17 Muurtje tussen Pottenbakkersstraat 9 en 11. 18 Poternekazemat-buskruitmagazijn van de Lieve op de vestingen. 19 Muurtje tussen Pottenbakkersstraat 14 en 16. 20 Muur Speystraat 2 (Basisschool). 21 Tuinmuurtje Haringmarkt 3. 22 Oude muur Kattestraat. 23 Bakstenen muurtje Sas van de Lieve. 24 Waterput op de markt. 25 Grafstenen kerkhof. 26 Drie sluisjes tussen de vesten en de Polderstraat. 27 Garagemuur Damse Vaart 2. 28 Muren rond tuin/parking achter de Grote Sterre (Kerkstraat 22).

De verschillende bemonsterde plaatsen worden hieronder systematisch behandeld. Achtereenvolgens worden historiek, bouw materiaal en muurvegetatie toegelicht, gevolgd door een eventuele beheerindicatie.

1 Kerkstraat, brug over het Zuidervaartje

Historiek. De brug is gebouwd kort na 1863 (info Johan Termote).

Materiaal. Baksteen met arduinen dekstenen.

Muurvegetatie. Op de brug groeien 5 van de indicatieve soorten van tabel 2. Meest opvallend zijn de meer dan 100 Muurvarentjes die in de voegen van de baksteen groeien. In de voegen groeit wat Kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*). Op de arduinen dekstenen komen Gelobde geelkorst (*Candelariella medians*), Platte citroenkorst (*Caloplaca aurantia*) en Kalkzwelmos (*Leptogium shraderi*) voor. Kalkzwelmos is een zeldzame, kustgebonden soort. Kerkcitroenkorst is niet zeldzaam, maar is wél ook typisch kustgebonden.

Beheerindicaties. De brug wordt best niet gereinigd door zandstralen of harde mechanische maatregelen. Bij herstellingswerken zijn aangepaste oude kalkmortels wenselijk. De arduinen dekstenen worden liefst zo lang mogelijk behouden en liefst niet vervangen door nieuwe stenen. De Klimop wordt best wat in toom gehouden.

Foto's.

Foto 1: De brug over het Zuidervaartje in de Kerkstraat. Klimop kan alle andere muurvegetaties snel doen verdwijnen. Daarom wordt deze soort best wat in bedwang gehouden. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 2: De brug over het Zuidervaartje in de Kerkstraat. Bakstenen metselwerk en arduinen dekstenen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 3: Beeldbepalende Gelobde geelkorst (Candelariella medians) op de arduinen dekstenen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

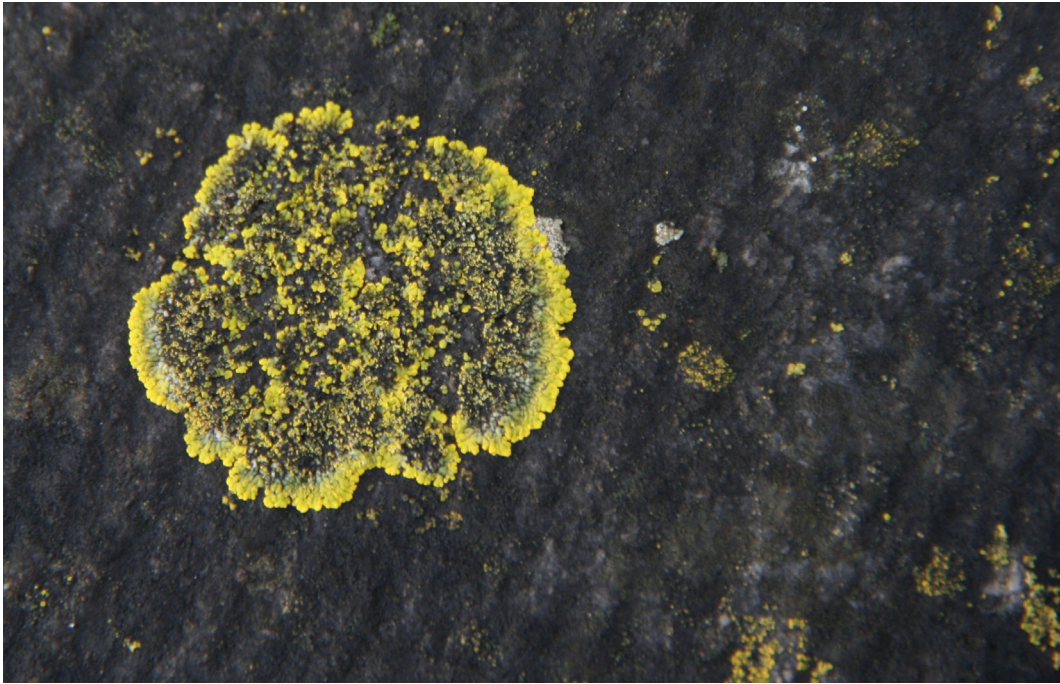

Foto 4: Detail Gelobde geelkorst (*Candelariella medians*) op arduinen deksteen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 5: Het zeldzame Kalkzwelmos (*Leptogium shraderi*) en Groot dooiermos (*Xanthoria parietina*) op de arduinen dekstenen van de brug. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

2 Vleermuizenkazemat Kerkstraat

Historiek. De kazemat dateert van de eerste helft van de 17de eeuw. Aanvankelijk was het een poterne of doorgang naar de voorwal. Later werd die omgebouwd tot kazemat. De kazemat werd hersteld kort na 1980.

Materiaal. Baksteen, alleen nog vrij aan de straatzijde. De rest is overdekt met aarde.

Muurvegetatie. De vleermuizenschuilplaats is slechts spaarzaam begroeid. In de voegen groeien enkele muurvarentjes. Verder zijn de lichenen *Kauwgommos* (*Diploicia canescens*) en Kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*) eerder spaarzaam aanwezig. Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*) is nog beperkter aanwezig.

Beheerindicaties. Muurvegetatie niet verwijderen bij restauratiewerken. Aangepaste kalkmortel gebruiken.

Foto's.

Foto 6: De vleermuizenkazemat in de Kerkstraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 7: De poedervormige, bleekgele Kerkcitroenkorst (Caloplaca ruderum) heeft de neiging eerst de kalkmortelvoegen te begroeien. Het mos is het zeer algemene Gewoon muursterretje (Tortula muralis), dat op quasi alle onderzochte objecten voorkomt. Het witte vlekje met zwarte puntjes is Vliegenstrontjesmos (Buellia punctata). Het groenige, poedervormige lichen is Gelobde poederkorst (Lepraria lobificans) Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

3 Kazemat tegenover de vleermuizenkazemat.

Historiek. De poterne, later omgebouwd tot kazemat, dateert van de eerste helft van de 17de eeuw en werd hersteld kort na 1980.

Materiaal. Baksteen aan de straatzijde. Bovenkant bedekt met een dunne laag aarde.

Muurvegetatie. Zeer spaarzaam begroeid met karakteristieke muurvegetatie: een tiental Muurvarentjes.

Beheerindicaties. Muurvegetatie niet verwijderen bij restauratiewerken. Aangepaste kalkmortel gebruiken.

Foto's.

Foto 8: Kazemat tegenover de vleermuizenkazemat in de Kerkstraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 9: Spaarzame begroeiing met wat Muurvaren. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

4 Kerkhofmuur

Historiek. De verschillende muren op en rond het kerkhof hebben niet dezelfde leeftijd. Hier wordt de muur aan de zijde Kerkstraat behandeld, alsook de afbuiging die de toegang tot het kerkhof begeleid. Ook een (ouder) muurtje parallel aan de muur rond de tuin van de pastorie wordt hier mee besproken. De muur aan de achterzijde van het kerkhof hoorde eigenlijk bij de moestuin van de pastorie en wordt apart behandeld. De muur op de scheiding met het Sint-Janshospitaal wordt bij het Sint-Janshospitaal behandeld. Een muurtje aangebouwd aan de kerk op het kerkhof zelf wordt ook apart behandeld. De precieze ouderdom van de kerkhofmuur aan de straatzijde is niet bekend. Op deze plaats is reeds een muur aangeduid op de Franse militaire kaarten van 1702. De huidige muur lijkt echter iets recenter. Op de fotoreeks van ca. 1900 zijn er twee fasen te zien, waarbij het gedeelte vanaf van de hoek van perceel 66 in zuidelijke richting recent lijkt herbouwd. Vermoedelijk is dit gedeelte van de muur in de 2de helft van de 19de eeuw rechtgetrokken.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel. Het muurgedeelte tussen kerkhof en pastorietuin is afgedekt met rode gebakken tegels en holle nokpannen.

Muurvegetatie. De kerkhofmuur is de meest bijzondere locatie gebleken voor muurvegetaties. Er komen niet minder dan 13 van de geselecteerde soorten op voor, waaronder de Rode lijst-soorten Muurbloem (*Erysimum cheiri*), die als 'zeer zeldzaam' te boek staat en Kerkmosterdkorst (*Caloplaca chrysodeta*), die tot de categorie 'kwetsbaar' behoort. Verder herbergt de muur aan de straatzijde nog volgende hogere planten en varens: Kandelaar-tje, Muurvaren en Plat beemdgras. De muurvaren staat opvallend geconcentreerd onder het 'kapelmuurtje' bovenaan, waardoor ze aan directe neerslag ontsnapt. Wat lichenen betreft is het muurtje aan de straatzijde het enige monument waarop Gewoon geleimos (*Collema crispum*) aangetroffen werd, dat overigens minder 'gewoon' is dan de naam doet vermoeden. In werkelijkheid is het een vrij zeldzame soort. Ook Duinbekermos (*Cladonia pocillum*) werd uitsluitend op deze muur aangetroffen. Verder komen hier ook het typische duo Kerkcitroenkorst (*Caloplaca rudenum*) en Kauwgommos (*Diploicia canescens*) voor, alsook Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*), Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*), Kopjesbekermos (*Cladonia pocillum*), Zwarte schotelkorst (*Tephromela atra*), Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*) naast tal van gewone soorten. Een vegetatieopname (Tiendelige schaal van Londo 1975) geeft een vollediger idee van de vegetatie op de schuine zijde van het 'kapelmuurtje'.

De Kerkmosterdkorst (*Caloplaca chrysodeta*) komt voor op het oudere muurtje op 5 m van de afscheiding tussen kerkhof en pastorietuin. In het muurtje zijn diepe voegen mortelvrij en dit is ook de typische groeiplaats voor deze zeldzame soort. Ook op dat muurtje komt Muurbloem voor.

Beheerindicaties.

De beide kerkhofmuren zijn waarschijnlijk zo soortenrijk doordat de kerk aan heel veel verschillende muurbegroeiende organismen onderdak bood tot voor de restauratie. De kerk fungeerde waarschijnlijk als bron voor de kolonisatie van de omliggende muurtjes. Na de restauratie van de kerk zijn heel veel lichenen, mossen, varens en hogere planten van de kerk verdwenen, met uitzondering van de plaatsen waar ze doelbewust gespaard werden. Dat zijn vooral de steunberen. De muurtjes fungeren dus momenteel als een soort refugium die op hun beurt de kerk opnieuw kunnen voorzien van epilieten (op steen groeiende organismen). Daarom is het van groot belang dat de muurtjes niet te zwaar gereinigd en gerestaureerd worden. Op het moment dat restauratie zich zou opdringen (wat momenteel niet aan de orde is) is het gebruik van aangepaste kalkmortels en het hergebruik van

de oude stenen ten zeerste aanbevolen. Het gebruik van hogedrukreiniging met water is absoluut nefast. Restauratie beperkt zich liefst tot de noodzakelijke consolidatie om verval tegen te gaan. Klimop kan soortenrijke muurvegetaties herleiden tot zeer soortenarme vegetaties, door beschaduwing en opname van vocht uit de muren. Een klein beetje Klimop kan geen kwaad. Een overwoekering door Klimop wordt beter verhinderd. Er zijn ook enkele struikjes gekiemd in de kerkhofmuren. Ook die kunnen beter verwijderd worden voor ze te groot worden. Kerkmosterdkorst groeit in voegen waar de kalkmortel verdwenen is. Bij restauratie is het belangrijk niet alle voegen helemaal dicht te metselen om dergelijke soorten te behouden.

Tabel 3. Vegetatieopname op de schuine bovenzijde van de kerkhofmuur langs de Kerkstraat in Damme (opname 1) en vegetatieopname van bovenste gedeelte muur tussen kerkhof en pastorietuin.

Opnamenummer		1	2
Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam		
<i>Arenaria serpyllifolia</i>	Zandmuur	a1	p1
<i>Asplenium ruta-muraria</i>	Muurvaren	a2	r1
<i>Bryoerythrophyllum recurvirostre</i>	Oranjesteeltje		.2
<i>Bryum capillare</i>	Gedraaid knikmos	.1	
<i>Buellia punctata</i>	Vliegenstrontjesmos	.1	
<i>Caloplaca citrina</i>	Gewone citroenkorst	.2	
<i>Caloplaca chrysodeta</i>	Kerkmosterdkorst		.1
<i>Caloplaca rudera</i>	Kerkcitroenkorst	.1	
<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Herderstasje	p1	
<i>Cardamine hirsuta</i>	Kleine veldkers		p1
<i>Cerastium glomeratum</i>	Kluwenhoornbloem		p1
<i>Cerastium semidecandrum</i>	Zandhoornbloem	p1	
<i>Chelidonium majus</i>	Stinkende gouwe	p2	
<i>Cladonia fimbriata</i>	Kopjesbekermos	p1	
<i>Cladonia pocillum</i>	Duinbekermos	p1	
<i>Collema crispum</i>	Gewoon geleimos	a2	
<i>Didymodon</i> spp.	Dubbeltandmos sp.	.4	
<i>Diploiscia canescens</i>	Kauwgommos	.4	
<i>Epilobium</i> sp.	Basterdwederik	r1	
<i>Erophila verna</i>	Vroegeling	p1	
<i>Erysimum cheiri</i>	Muurbloem	p1	r1
<i>Grimmia pulvinata</i>	Gewoon muisjesmos	.2	
<i>Hedera helix</i>	Klimop	P2	a4
<i>Homalothecium sericeum</i>	Zijdemos	3	.4
<i>Lamium purpureum</i>	Paarse dovenetel	r1	
<i>Lecanora campestris</i>	Kastanjebruine schotelkorst	p1	
<i>Physcia adscendens</i>	Kapjesvingermos	P1	
<i>Poa annua</i>	Straatgras	p1	
<i>Poa compressa</i>	Plat beemdgras	r1	a2
<i>Rhynchostegium murale</i>	Muursnavelmos		7
<i>Sagina procumbens</i>	Liggend vetmuur	p1	
<i>Sambucus nigra</i>	Gewone vlier	r1	r1
<i>Saxifraga tridactylites</i>	Kandelaartje	a1	
<i>Sedum acre</i>	Muurpeper	p1	
<i>Senecio jacobaea</i>	Jakobskruiskruid		r1
<i>Senecio vulgaris</i>	Klein kruiskruid	r1	
<i>Sonchus asper</i>	Brosse melkdistel	r1	r1

Opnamenummer		1	2
Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam		
Taraxacum vulgare	Gewone paardenbloem	r1	r1
Tortula muralis	Gewoon muursterretje	.4	.1
Veronica arvensis	Veldereprijs		r1
Verrucaria nigrescens	Gewone stippelkorst	.2	

Opname 1. Kerkhofmuur langs de Kerkstraat. Datum: 7 februari 2017. Auteur: Arnout Zwaenepoel. Opp: 25 x 0,3 m²; Totale bedekking: 50%, kruidbedekking: 20: mosbedekking: 40%; strooisel: 1% H&e: 45%N; substraat: baksteen ten dele met kalkmortel, ten dele portlandcement .

Opname 2. Kerkhofmuur evenwijdig aan de muur op de grens kerkhof-pastorietuin. Datum: 7 februari 2017. Auteur: Arnout Zwaenepoel. Opp: 5 x 0,5 m² nokpan en één baksteen eronder; Totale bedekking: 90%, kruidbedekking: 5: mosbedekking: 90%; strooisel: 1% H&e: gebogen muuroppervlak (holle dakpan) en verticale baksteen eronder; substraat: dakpan en baksteen met kalkmortel.

Foto's.

Foto 10: De kerkhofmuur langs de Kerkstraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 11: Gewoon geleimos (*Collema crispum*; bruinzwart), Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*; mos tussen vorige soort) en Kastanjebruine schotelkorst (*Lecanora campestris*; bruine apotheciën links in beeld) op de kerkhofmuur langs de Kerkstraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 12: Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) op de kerkhofmuur. Gewoon muursterretje is het meest algemene mos op de bemonsterde monumenten. Het komt op alle onderzochte sites voor. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 13: Muurvaren (*Asplenium ruta-muraria*) komt opvallend geconcentreerd voor net onder de schuine muurafsluiting van de kerkhofmuur. Dat geldt ook voor Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*), het blauwgroenige 'poeder' naast de Muurvaren. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 14: Vliegenstrontjesmos (*Buellia punctata*; witte korst met zwarte puntjes), Gewone stip-pelkorst (*Verrucaria nigrescens*; zwarte vlekken rechter bovenkwadrant), Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*; het mosje met glasharen op het bladuiteinde) en Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*; het bleekgroene, stoffige vlekje centraal in beeld) op de kerkhofmuur. De gele vlekken behoren tot verschillende *Caloplaca*- en *Candelariella*-soorten. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 15: Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*) is de dominante mossoort op de schuine bovenzijde van de kerkhofmuur. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 16: Duinbekermos (*Cladonia pocillum*), samen met Gewoon muursterretje (met rechtop staande sporenkapsels) en Gewoon muisjesmos (met teruggekromde sporenkapsels) op de kerkhofmuur van Damme. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

*Foto 17: Muurbloem op de kerkhofmuur die parallel staat met de muur rond de pastoretuin. De mosterdgele kleur op de voegen onder de Muurbloem is te wijten aan Kerkmosterdkorst (*Caloplaca chrysodeta*). De Klimop kan bedreigend worden voor de rijke muurvegetatie en kan beter verwijderd worden. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.*

5 Muren rond de tuin van het Sint-Janshospitaal

Historiek. De oudste gedeelten van het Sint-Janshospitaal dateren van de 13de eeuw. Er zijn latere toevoegingen van de 15de, de 16de en de 20ste eeuw. De muren rond de tuinen behoren tot de oudste van Damme, maar een exacte ouderdom is niet gekend. Het oudste gedeelte is de muur tussen het Sint-Janshospitaal en het kerkhof. Dit muurgedeelte kunnen we, gezien het voorkomen van zogenaamde metselaarstekens, vermoedelijk reeds in de 16de eeuw dateren. De muur zijde Burgstraat kwam tot stand na de volledige ontruiming van deze straat eind 16de – begin 17de eeuw. Het geheel met de korfboogpoort en de onderste meter is in de loop van de 17de eeuw te dateren. De hogere gedeelten zijn mogelijk nog 18de -eeuws 1ste helft 19de eeuw te dateren.

Materiaal. Oude bakstenen en kalkmortel.

Muurvegetatie. De muur tussen het kerkhof en het Sint-Janshospitaal is actueel samen met de kerk de belangrijkste groeiplaats van Muurbloem (*Erysimum cheiri*). Muurbloem is een Rode lijst-soort (categorie zeer zeldzaam). Van oorsprong heeft Muurbloem een Euraziatische verspreiding, maar de soort is onbekend in het wild. Ze is sedert zeer lang gekweekt en is ingeburgerd op talrijke plaatsen. Het is een cultuurtaxon dat mogelijk is ontstaan door hybridisatie van twee nauw verwante taxa die beide afkomstig zijn uit de Egeïsche regio. In Europa komt Muurbloem vooral voor in Zuid- en West-Europa. In België komt de soort meest voor in de valleien van Samber en Maas en hun bijrivieren. In Vlaanderen is ze uitsluitend gebonden aan kunstmatige groeiplaatsen. Een deel van de vindplaatsen betreft recente cultuurvariëteiten met bruinoranje aangelopen bloemen die uit tuinen ontsnapt. Ook de 'oorspronkelijke' variëteit is op de meeste plaatsen ooit als sierplant geïntroduceerd, op vele plaatsen waarschijnlijk zelfs al van in de Middeleeuwen. De soort staat vermeld in de kruidenboeken van Dodoens (1554) en werd o.a. in Sint-Truiden, Aarschot, Leuven, Brussel, Vilvoorde, Antwerpen en Gent al in de 19de eeuw verwilderd aangetroffen (Van Landuyt 2006).

Een vegetatieopname illustreert de begroeiing op deze muur. De vegetatie behoort tot de Muurbloem-associatie (*Asplenio-Cheiranthetum cheiri*).

Tabel 4. Vegetatieopname Muurbloem op de muur tussen Sint-Janshospitaal en kerkhof.

Opnamenummer		3
Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	
Erysimum cheiri	Muurbloem	3
Caloplaca rudorum	Kerkcitroenkorst	.1
Ceratodon purpureus	Purpersteeltje	.1
Diploicia canescens	Kauwgommos	.4
Homalothecium sericeum	Gewoon zijdemos	.2
Poa compressa	Plat beemdgras	M4
Stellaria media	Vogelmuur	P1
Tortula muralis	Gewoon muursterretje	.2

Opname 3. Muur tussen de tuin van het Sint-Janshospitaal en het kerkhof Datum: 15 april 2016 Auteur: Arnout Zwaenepoel. Opp: 5 x 0,3 m²; Totale bedekking: 40%, kruidbedekking: 30; mosbedekking: 10%; strooisel: 1% H&e: 90%N; substraat: baksteen en kalkmortel. Syntaxonomie: Muurbloem-associatie (*Asplenio-Cheiranthetum cheiri*).

Dezelfde muur is overigens veel soortenarmer geworden na restauratie, waarbij de metselstekens weer zichtbaarder gemaakt werden. Een groot aantal lichenen verdween daar-

door van de muur, onder andere het zeldzame Schriftmos (*Opegrapha spec.*) dat hier voorheen massaal voorkwam. Gelukkig zijn er nog andere muren in de directe omgeving waar deze soort en andere wél nog bewaard zijn.

De muren rond de tuinen van het Sint-Janshospitaal herbergen nog meer interessante soorten. De muur langs de Burgstraat is de enige groeiplaats van Eikvaren (*Polypodium sp.*) in Damme. De steunberen van deze muur zijn ook rijkelijk begroeid met onder meer Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*) en Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*).

Beheerindicaties. Muurbloem is in Vlaanderen zeer zeldzaam. Bij restauratie van oude muren of gebouwen met populaties van Muurbloem, na de reiniging van de muren en het herstellen van het metselwerk, blijkt de soort moeilijk terug te herstellen. Ze zou zich moeilijk verjongen met zaden en zich niet over grotere afstanden kunnen verspreiden (Van Landuyt 2006). In de tuinen van het Sint-Janshospitaal zijn nogal wat planten te vinden die in volle grond groeien. Bij de herbestemming van de tuinen is het belangrijk die planten te sparen en eventueel te verplanten naar plaatsen waar ze niet bedreigd zijn en zich kunnen vermeerderen.

De Eikvaren langs de Burgstraat is de enige groeiplaats van deze soort in het beschermde stadslandschap. Bij eventuele restauratie wordt er best op gelet dat de soort gevrijwaard wordt.

Grote delen van de muur langs de Burgstraat zijn gereinigd, waarbij alle lichenen verdwenen. Gelukkig zijn de steunberen min of meer gespaard gebleven. Restauratie hoeft niet altijd zo drastisch te gebeuren. Het beperken van de restauratie tot consolidatie zou veel meer epilieten kunnen sparen.

Foto's.

Foto 18: Muurbloem op de muur tussen het Sint-Janshospitaal en het kerkhof. Bemerkt hoe onder de Muurbloem de muur gereinigd werd en hoe weinig lichenen er daardoor resteren. Foto Arnout Zwaenepoel, april 2016.

Foto 19: In de tuinen van het Sint-Janshospitaal zijn nogal wat planten te vinden die in volle grond groeien. Bij de herbestemming van de tuinen is het belangrijk die planten te sparen en eventueel te verplanten naar plaatsen waar ze niet bedreigd zijn en zich kunnen vermeerderen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2016.

Foto 20: Verschillende muurgedeelten van de tuinen van het Sint-Janshospitaal. De Muurbloemen staan verspreid op de verschillende muren. Het is niet uitgesloten dat de Muurbloemen nog afstammelingen zijn van de middeleeuwse tuinbeplanting. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2016.

Foto 21: Eikvaren (*Polypodium* sp.) op de muur rond de tuin van het Sint-Janshospitaal langs de Burgstraat. Dit is de enige groeiplaats van deze soort binnen het beschermde stadslandschap. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

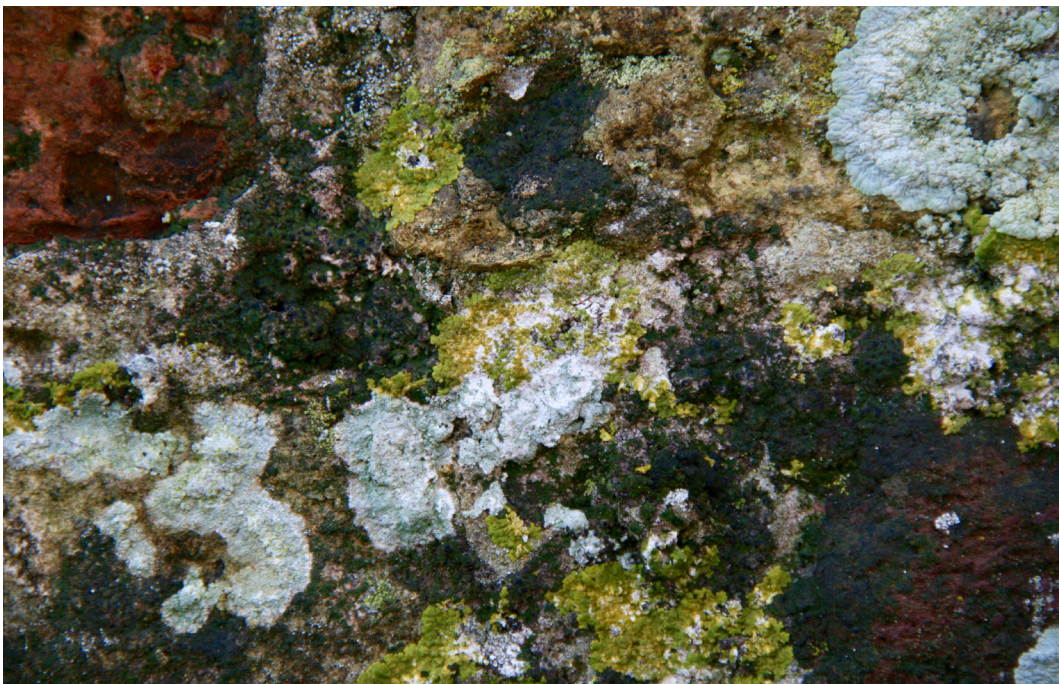

Foto 22: Kauwgommos (*Diploicia canescens*; blauwwitte thalli) en Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*; geelgroene thalli) op de steunberen van de muur van het Sint-Janshospitaal langs de Burgstraat. Dit type epilieten is helemaal niet bedreigend voor het voortbestaan van monumenten en hoeft dus niet verwijderd te worden. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

6 Muren rond de pastorie

Historiek. De muur rond de tuin en boomgaard van de pastorie (straatkant noordzijde, westzijde en een klein deeltje oostzijde) dateert van 1855, samen met de bouw van de pastorie. De oudere muur rond de voormalige moestuin van de pastoor is nu deel van het kerkhof geworden. Deze muur wordt apart behandeld als nummer 9.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel.

Muurvegetatie. De vegetatie op deze muur behoort met 7 van de geselecteerde soorten tot de middenmoot qua soortenaantal. De muur aan de straatzijde is geschilderd en dat is uiteraard beperkend voor het aantal epilieten dat hier kan groeien. De meest bijzondere soort is opnieuw Muurbloem die op de niet geschilderde muren met een beperkt aantal exemplaren voorkomt. Waarschijnlijk zijn de grotere populaties van de kerk en het Sint-Janshospitaal de moederpopulatie van deze beperkte populatie van enkele planten. Verder werden op deze muren Kandelaartje, Plat beemdgras, kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*), Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*) en Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*) aangetroffen. Opname 4 (tabel 5) geeft een beeld van de Muurbloemvegetatie op de westelijke muur.

Beheerindicaties. De Klimop kan best verwijderd worden. Het is belangrijk om de niet geschilderde delen van de muur ook ongeschilderd te houden. De Muurbloemen die moeten verplant worden uit het Sint-Janshospitaal kunnen eventueel hier heringeplant worden in de muur. Bij eventuele restauratie van de muur kalkmortel gebruiken.

Tabel 5. Muurvegetatie met Muurbloem op de westelijke muur van de pastorietaan.

Opnamenummer		4
Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	
<i>Erysimum cheiri</i>	Muurbloem	P1
<i>Arabidopsis thaliana</i>	Zandraket	R1
<i>Arenaria serpyllifolia</i>	Zandmuur	P1
<i>Ballota nigra</i>	Stinkende ballote	R1
<i>Bromus hordeaceus</i>	Zachte dravik	P1
<i>Bryoerythrophyllum recurvirostre</i>	Oranjesteeltje	.1
<i>Bryum capillare</i>	Gedraaid knikmos	.1
<i>Caloplaca ruderum</i>	Kerkcitroenkorst	.2
<i>Cardamine hirsuta</i>	Kleine veldkers	P1
<i>Ceratodon purpureus</i>	Purpersteeltje	.1
<i>Chelidonium majus</i>	Stinkende gouwe	P1
<i>Cirsium vulgare</i>	Speerdistel	R1
<i>Diploicia canescens</i>	Kauwgommos	.1
<i>Erophila verna</i>	Vroegeling	P1
<i>Galium aparine</i>	Kleefkruid	P1
<i>Hedera helix</i>	Klimop	1
<i>Holcus lanatus</i>	Gestreepte witbol	R1
<i>Hylocomium sericeum</i>	Gewoon zijdemos	.4
<i>Lamium purpureum</i>	Paarse dovenetel	P1
<i>Lepraria lobificans</i>	Gelobde poederkorst	.4
<i>Poa compressa</i>	Plat beemdgras	A2
<i>Poa trivialis</i>	Ruw beemdgras	P1

Opnamenummer		4
Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	
Rhynchosygium confertum	Boomsnavelmos	5
Sagina procumbens	Liggende vetmuur	R1
Saxifraga tridactylites	Kandelaartje	P1
Senecio jacobaea	Jacobskruiskruid	R1
Sonchus asper	Gekroesde melkdistel	P1
Stellaria media	Vogelmuur	P1
Taraxacum vulgare	Paardenbloem	P1
Tortula muralis	Gewoon muursterretje	.1
Urtica dioica	Grote brandnetel	R1
Veronica arvensis	Veldereprijs	R1
Xanthoria parietina	Groot dooiermos	.1

Opname 4. Muur ten westen van de pastorieboomgaard. Datum: 18 maart 2016 Auteur: Arnout Zwaenepoel. Opp: 50 x 1 m²; Totale bedekking: 20%, kruidbedekking: 20; mosbedekking: 75%; strooisel: 1% H&e: 90%O; substraat: baksteen en kalkmortel. Syntaxonomie: Muurbloem-associatie (*Asplenio-Cheiranthetum cheiri*).

Foto's.

De pastoriemuur aan de straatzijde is geverfd met een geteerde plint. Dit gedeelte is daardoor oninteressant voor muurvegetaties. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2016.

Foto 23: De muur ten oosten van de pastorieboomgaard heeft meer potenties voor muurvegetaties. Er groeien onder meer enkele Muurbloemen op. Halfweg de muur komt een hellend gedeelte van enkele bakstenen voor. Dergelijke hellingen verhogen de kans op vestiging van muurplanten. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2016.

Foto 24: Muurbloem en Platbeemdgras op de helling halfweg de muur rond de pastorieboomgaard. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2016.

7 Muur op het kerkhof

Historiek. Deze muur scheidt het huidige kerkhof van het areaal van het kerkhof dat eind 18de eeuw voor begraving werd opgeheven. Deze nieuwe afscheiding werd uitgerust met een nieuwe ingang (1785 gedateerd). De scheidingsmuur is gelijktijdig of kort hierna opgetrokken.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel. De bovenzijde is bekleed met nokpannen.

Muurvegetatie. Deze muur is gerestaureerd en is na deze behandeling uiterst soortenarm. Nochtans groeit er wel overvloedig het zeldzame Schrifmos (*Opegrapha sp.*). Daarnaast staat er ook nog wat Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*) op de muur. Op de nokpannen komt voornamelijk Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) en Gewoon muisjesmos (*Grimmia pulvinata*) voor.

Beheerindicaties. Deze muur is vrij recent gerestaureerd en kan geleidelijk aan weer soortenrijker worden. De nabijheid van andere nog begroeide muren biedt goede perspectieven. Een volgende restauratie gebeurt hopelijk minder drastisch, waarbij niet alle lichenen dienen verwijderd te worden.

Foto's.

Foto 25: De muur tussen de graven en het kerkhofgedeelte zonder grafstenen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 26: De gerestaureerde muur is vrijwel vegetatieloos op de baksteen zelf. Op de nokpannen groeit voornamelijk Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 27: Foto. Schriftmos (*Opegrapha* sp.) op de baksteen van de muur op het kerkhof. Er zijn talrijke soorten schriftmos; de meeste zijn zeldzaam. De soorten zijn alleen op sporen te determineren, maar er is ook veel onenigheid over de precieze begrenzing van de verschillende soorten. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

8 Kerk

Historiek. De Onze-Lieve-Vrouwekerk van Damme werd gebouwd vanaf 1210 tot begin 14de eeuw. In 1578 werd de kerk geplunderd door de geuzen. Tussen 1621 en 1626 werd ze gerestaureerd. In 1725 werd een deel van de kerk afgebroken.

Materiaal. Bakstenen (13de-14de eeuw) en natuursteen. Kalkmortel.

Muurvegetatie. Voor een groot middeleeuws gebouw is de soortenrijkdom van epilieten op de kerk eerder beperkt. Dat heeft alles te maken met de nog vrij recente restauratie van de kerk, waarbij voornamelijk wat Muurbloemen (en onbedoeld ook Plat beemdgras) gespaard werden, maar helemaal geen aandacht was voor de overige epilieten, ondanks diverse adviezen op dat tijdstip. Desondanks blijft de populatie Muurbloem hier vrij aanzienlijk. Er overleefden tientallen planten na de restauratie en inmiddels zaaien die zich ook weer uit, waarbij vooral op de bodem onmiddellijk rond de kerk vele nieuwe tientallen planten de populatie gedeeltelijk herstelden. Op de steunberen van de muren overleefden ook nog wat lichenen zoals Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*), Zwarte schotelkorst (*Tephromela atra*) en wat Schrifmos (*Opegrapha sp.*), alsook het bladmos Gewoon zijdemoos (*Homalothecium sericeum*).

De enige Tongvaren die op de kerk voorkwam verdween met de restauratie en ook Muurvaren is tot op vandaag quasi afwezig. Ook een aantal andere muurplanten zijn in Damme opvallend afwezig. Op een middeleeuwse kerk zou je in principe ook Klein glaskruid en Steenbreek varen mogen verwachten. Die ontbreken in Damme volledig.

Beheerindicaties. De restauratie van de kerk van Damme was theoretisch gezien goed omkaderd, waarbij overleg tussen de restaurateurs en biologen de mogelijkheid bood om een minder drastische verwijdering van epilieten waar te maken. Helaas bleef het bij adviezen die niet opgevolgd werden, behalve dan voor de meest zichtbare Muurbloemen. Het proces maakte duidelijk dat adviezen niet volstaan, maar dat een opvolging gedurende de werken absoluut noodzakelijk is om tot een betere integratie van monumentenzorg en biodiversiteitszorg te komen.

De Klimop op de kerk concurreert met de veel soortenrijkere lichenenbegroeiingen en kan daarom beter verwijderd worden.

Foto's.

Foto 28: De foto toont heel duidelijk hoe alleen de steunberen gespaard werden van reiniging bij de restauratie. Op de steunberen groeien bovenaan in beeld enkele Muurbloemen (*Erysimum cheiri*) en wat Plat beemdgras (*Poa compressa*). Beneden bepalen Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*; geel) en Kauwgommos (*Diploicia canescens*; blauwwit) het aspect. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 29: Detail van hetzelfde muurgedeelte van een steunbeer, met Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*) dominant, Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*; zwarte vlekken onderaan), Schriftmos (*Opegrapha* sp.; zwarte 'lettertjes' op wit thallus linksboven en rechtsonder) en Verborgene schotelkorst (*Lecanora dispersa*; de solitaire bleekgroenige apotheciën verspreid tussen de overige grotere soorten). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017).

Steunbeer van de kerk met Kauwgommos (Diploicia canescens; groenblauwwit), Gelobde citroenkorst (Caloplaca flavescens; gele thalli met oranje apotheciën), Schriftmos (Opegrapha sp.: zwarte 'letters' op wit thallus), Vliegenstrontjesmos (Buellia punctata; zwarte puntjes op witgrijsig thallus). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

9 Muur vroegere moestuin pastorie (nu deel van het kerkhof)

Historiek. Deze muur begrenst de achterzijde van de pastorieboomgaard en de achterzijde van het kerkhof. Ooit was dit een aparte onderdeel van de pastorietuin. In de 20ste eeuw werd dit deel van de tuin bij het kerkhof ingelijfd en kwam er plaats voor een columbarium. De muur van de oude moestuin is zeker 17de-eeuws. Termini post quem is de aanleg van de gebastioneerde vesting (vanaf 1616...) , want de muur volgt de lijn van de terre-plein van de vesting. De muur wordt afgebeeld op de Franse plannen van 1702.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel

Muurvegetatie. Deze muur is zeer sterk met Klimop overgroeid, waardoor bijna alle andere vegetaties verdrongen is. Klimop verhindert lichenen- en mossenbegroeiingen op verschillende wijzen. Voor lichenen ontstaat er bij Klimopbegroeiing al snel een lichttekort. Bovendien verdringt Klimop ook fysisch de lichenen. Verder ontnemt Klimop het vocht afkomstig van de regen, dat mossen en lichenen nodig hebben. Zeker bij deze muur hangt de Klimop zodanig over de muur dat de regen onmogelijk nog de stenen kan bereiken. Alleen Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*) kan het in zo'n omstandigheden nog enigszins uithouden. Op het uiteinde van de muur groeit één enkele Muurbloem. Op de delen die niet helemaal met Klimop overgroeid zijn houden Kauwgommos (*Diploicia canescens*) en Kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*) nog enigszins stand.

Beheerindicaties. Deze muur is behoorlijk zwaar gehavend. Ter hoogte van de pastorieboomgaard is een groot gat van meerdere meter aanwezig. Over een flink deel van de lengte staat de muur erg scheef door verzakking. Wat epilitische begroeiing betreft is de muur geen topper door de overheersing van Klimop. Voor het behoud van de oude muur pleiten we voor een consolidatie, maar niet een volledige verwijdering van de Klimop. Die zou waarschijnlijk met zich brengen dat grote delen van de muur kunnen instorten en volledig opnieuw zouden moeten gemaakt worden, waar we niet voor pleiten. Wat betreft het gat in de muur zijn er voorstellen om dit als een mogelijkheid te beschouwen voor een doorgang van een wandelpad dat vesten en stadscentrum met elkaar kan verbinden. Als dit idee doorgang vindt, dan lijkt het ons aangewezen om een (klein) poortje te maken op de plaats van het gat.

Foto's.

Foto 30: De muur rond de voormalige moestuin van de pastorie. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2016.

Foto 31: Het gat in de muur: mogelijkheid tot ontsluiting centrum en vesten? Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2016.

10 Muur zusteruin

Historiek. De basis van deze muur zijde Burgstraat en de poort gaan zeker terug tot in de 17de eeuw, maar deze muur vertoont verschillende fasen. Bij de laatste restauratie werd hervoegd met portlandcement.

Materiaal. Baksteen en arduinen deksteen. Voegen aanvankelijk met kalkmortel, maar actueel grotendeels portlandcement.

Muurvegetatie. De vegetatie van deze nochtans omvangrijke muur is soortenarm. Er komen alleen enkele Muurvarentjes (*Asplenium ruta-muraria*) voor, wat Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*) en wat Kauwgommos (*Diploicia canescens*).

Beheerindicaties. De actuele vegetatie van deze muur is geen beheerprioriteit. Toch geldt hier ook het algemene principe: bij restauratie alle niet echt bedreigende karakteristieke muurplantengroei zo veel mogelijk respecteren. Bij restauratie bij voorkeur de portlandcement opnieuw verwijderen en vervangen door kalkmortel.

Foto's.

Foto 32: De muur van de zusteruin is grotendeels onbegroeid. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 33: Muur zustertuin hoek Burgstraat, Sint-Jansstraat. Sporadische Muurvaren, in de beschutting van de arduinen deksteen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 34: Muur zustertuin Sint-Jansstraat. Gewoon zijdemoos (*Homalothecium sericeum*), Kauwgommos (*Diplocia canescens*) en Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) koloniseren als eerste de muur na de laatste restauratie (van onbekende datum). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

11 Muurtje langs parking Sint-Jansstraat

Historiek. Dit muurtje is vrij duidelijk 19de-eeuws.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel.

Muurvegetatie. Op dit muurtje komen tamelijk veel Muurvarentjes voor, alsook wat Plat beemdgras. Er zijn nauwelijks mossen en lichenen van de gekarteerde selectie, behalve enkele exemplaatjes Kopjesbekermos (*Cladonia fimbriata*), een soort die vooral terrestisch groeit, maar bij stof- en zandophoping ook wel op muren kan aangetroffen worden.

Beheerindicaties. Klimopoverwoekering vermijden. Bij restauratie kalkmortel aanwenden.

Foto's.

Foto 35: De muur naast de parking in de Sint-Jansstraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 36: Kopjesbekermos (*Cladonia fimbriata*) op de muur in de Sint-Jansstraat. Dit is normalerwijze vooral een terrestrische soort. De Klimoptakken kunnen stof en zand accumuleren, waardoor Kopjesbekermos hier schijnbaar epilithisch groeit. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

12 Rabattestraat, brug over het Zuidervaartje

Historiek. Vermoedelijk uit ca 1860 in dezelfde periode als de brug over het Zuidervaartje op de Kerkstraat.

Materiaal. Baksteen en arduin.

Muurvegetatie. De brug over het Zuidervaartje in de Rabattestraat heeft een zeer beperkte muurvegetatie. Van de selectie te karteren soorten komen alleen Muurvaren (*Asplenium ruta-muraria*) en Kauwgommos (*Diploicia canescens*) voor. De Muurvaren staan opnieuw geconcentreerd net onder arduinen afdekstenen, wat ook bij verschillende andere muurtjes al opviel. De meest opvallende soort op de brugjes is overigens Groot dooiermos (*Xanthoria parietina*), een zeer algemeen steenbewonend korstmos.

Beheerindicaties. Bij eventuele restauratie de Muurvaren zo goed mogelijk sparen. Kalkmortel gebruiken bij het opnieuw voegen.

Foto's.

Foto 37: De brug over het Zuidervaartje in de Rabattestraat. Onder de arduinen dekstenen komt een populatie Muurvaren voor. De opvallende gele vlekken op de baksteen zijn hoofdzakelijk te wijten aan Groot dooiermos (*Xanthoria parietina*). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

13 Muurtje Uilenspiegelmonument, Damse Vaart-Zuid

Historiek. Het Uilenspiegelmonument dateert van 1979.

Materiaal. Baksteen en portlandcement.

Muurvegetatie. Van de geselecteerde epilieten komt alleen Muurvaren op dit muurtje voor. Muurvaren is een vrij snelle kolonisator: dit muurtje is amper 38 jaar oud. De overige soorten zijn zeer algemene muurbewoners als Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*), Gewoon muisjesmos (*Grimmia pulvinata*), Gedraaid knikmos (*Bryum capillare*), Gewoon smaragdsteeltje (*Barbula convoluta*), Groot dooeiermos (*Xanthoria parietina*), Kastanjebruine schotelkorst (*Lecanora campestris*), Verborgen schotelkorst (*Lecanora dispersa*), Grove geelkorst (*Candelariella vitellina*), Gewone citroenkorst (*Caloplaca citrina*), Muurschotelkorst (*Lecanora muralis*), verschillende Vingermossen (*Physcia spp.*), ...

Beheerindicaties. Muurvaren niet verwijderen.

Foto's.

Foto 38: Bakstenen muurtje van het Uilenspiegelmonument. Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) is de meest opvallende epiliet. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 39: Ondanks de portlandcement en de geringe leeftijd van dit muurtje (38 jaar) heeft Muurvaren zich toch al gevestigd met enkele tientallen exemplaren. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 40: Kastanjebruine schotelkorst (*Lecanora campestris*) en Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) op het muurtje van het Uilenspiegelmonument. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

*Foto 41: De bleekgroene kussentjes zijn de blaadjes van Gewoon smaragdsteeltje (*Barbula convoluta*). De gele vlek is Groot dooiermos (*Xanthoria parietina*). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.*

14 Muren rond de Sint-Christoffelhoeve

Historiek. De Sint-Christoffelhoeve werd gebouwd in 1755. Mogelijk beheert de muur aan de achterzijde (westzijde) van de tuin tot dezelfde bouwfase. De muur aan de zuidzijde oogt recenter (19de eeuw?). Deze muur werd gerestaureerd en geschilderd in 2003.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel.

Muurvegetatie. De geschilderde muur is slechts spaarzaam begroeid met karakteristieke muurplanten. Enkele Muurvarentjes trotseren de verf en ook wat Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*) en Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*) hebben zich ondanks weten te vestigen. De niet beschilderde muur aan de achterzijde van de tuin is echter een toplocatie voor epilieten. Er komen tien van de geselecteerde soorten voor. Muurvaren (*Asplenium ruta-muraria*), Plat beemdgras (*Poa compressa*), Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*), Kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*), Kauwgommos (*Diplodia canescens*), Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*), Schriftmos (*Opegrapha sp.*), Zwarte schotelkorst (*Tephromela atra*), Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*) en Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*). Bepaalde delen van de muur zijn sterk met Klimop overgroeid. Daar krijgen de meeste lichenen het lastig en resteert er alleen nog Gelobde poederkorst.

Beheerindicaties. Klimop verwijderen of toch niet alles laten overwoekeren. Bij herstel van de muur aangepaste kalkmortel gebruiken. Niet geverfde muur onbeschilderd laten.

Foto's.

Foto 42: De zuidelijke tuinmuur van de Sint-Christoffelhoeve is geschilderd. Toch hebben enkele Muurvarentjes zich al weten te vestigen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 43: Muurvaren op het geschilderde muurgedeelte. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 44: Het niet geschilderde muurgedeelte komt op de derde plaats qua typische muurvegetatie. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 45: Soortenrijke lichenenbegroeiing op de westelijke tuinmuur van de Sint-Christoffelhoeve, met Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*; gele vlekken met oranje apotheciën), Kauwgommos (*Diploicia canescens*; blauwig-witte thalli), Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*; zwarte vlekken), Vliegenstrontjesmos (*Buellia punctata*, witgrijze vlekken met zwarte puntjes) en Zwarte schotelkorst (*Tehromela atra*; witte thalli met zwarte apotheciën). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 46: De muurgedeelten die met Klimop begroeid zijn, zijn soortenarm wat lichenen betreft. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 47: Zwarte schotelkorst (Tehromela atra) op de westelijke tuinmuur van de Sint-Christoffelhoeve. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

15 Ruïnes boerderij Damse Vaart-West 5

Historiek. De boerderij werd gebouwd tussen 1818 en 1823.

Materiaal. Baksteen.

Muurvegetatie. Op enkele volledig vervallen muren van voormalige stallen groeien enkele Muurvarentjes en wat Kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*), Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*) en Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*).

Beheerindicaties. De ruïnes zijn zo vervallen dat restauratie amper nog mogelijk is.

Foto's.

Foto 48: De bijgebouwen van de boerderij Damse Vaart-West 5 zijn zo vervallen dat restauratie amper nog mogelijk is. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

16 Muurtje rond tuin stadhuis (Jacob van Maerlantstraat)

Historiek. De precieze leeftijd van het muurtje is niet gekend. Het muurtje werd gerestaureerd in 1982.

Materiaal. Baksteen.

Muurvegetatie. Zeer beperkte muurvegetatie van enkele Muurvarentjes. Op de tegelbedekking bovenaan is het zeer algemene Groot dooiermos (*Xanthoria parietina*) dominant.

Beheerindicaties. Geen bijzondere aanbevelingen.

Foto's.

Foto 49: De in 1982 gerestaureerde muur langs de tuin van het stadhuis. Groot dooiermos is dominant op de tegels en nokpannen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 50: Slechts enkele Muurvarentjes hebben de gerestaureerde muur al opnieuw weten te koloniseren. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

17 Muurtje tussen Pottenbakkersstraat 9 en 11

Historiek. Eerste helft van de 19de eeuw of mogelijk nog iets ouder.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel.

Muurvegetatie. Enkele Muurvarentjes en wat Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*), Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*) en Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*).

Beheerindicaties. Bij restauratie de Muurvarentjes sparen en kalkmortel gebruiken. Niet per se alle voegen dichtmetselen.

Foto's.

Foto 51: Muurtje tussen Pottenbakkersstraat 9 en 11. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 52: Gewoon zijdemoos (*Homalothecium sericeum*) en Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) op het muurtje tussen Pottenbakkersstraat 9 en 11. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

18 Poterne-Kazemat van de Lieve (buskruitmagazijn)

Historiek. De kazemat van de Lieve dateert van 1616-1620 en werd in 1702 omgebouwd tot buskruitmagazijn. De bovenzijde van de kazemat kwam door erosie en vertrapping bloot te liggen. Er is ook nog een WO II-verbouwing.

Materiaal. Oude baksteen en kalkmortel.

Muurvegetatie. Dit is één van de waardevolste muurbegroeiingen van het beschermde stadslandschap. Niet minder dan 12 van de geselecteerde soorten komen hier voor. Hogere planten en varens zijn weliswaar beperkt tot Muurvaren en Plat beemdgras, maar het is vooral het aantal lichenen dat hier hoog scoort. Schriftmos (*Opgrapha sp.*) en Kerkmosterdkorst (*Caloplaca chrysodeta*) zijn de twee bijzonderste soorten. Verder komen hier Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*), Kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*), Kopjesbekermos (*Cladonia fimbriata*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*), Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*), Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*) en Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*) van de geselecteerde soorten voor, naast nog een hele reeks algemene soorten als Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*), Gewoon muisjesmos (*Grimmia pulvinata*), Kastanjebruine schotelkorst (*Lecanora campestris*), Zwarte schotelkorst (*Tephromela atra*), Muurschotelkorst (*Lecanora muralis*), Groot dooiermos (*Xanthoria parietina*), Vliegenstrontjesmos (*Buellia punctata*), ...

Beheerindicaties. De zeldzame Kerkmosterdkorst groeit in voegen waar geen cement meer in aanwezig is. Bij restauratie is het belangrijk die voegen niet dicht te metselen. Verder is het gebruik van kalkmortel uiteraard aangewezen. Volledige reiniging van alle lichenen is niet nodig en niet wenselijk. In verband met de functie als vleermuizenkelder is het opnieuw aanbrengen van een stevige deur wenselijk.

Foto's.

Foto 53: De poterne-kazemat van de Lieve is gedeeltelijk met aarde bedekt. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 54: De best ontwikkelde muurvegetaties komen voor op het eerste, steile baksteen gedeelte. Het 45° hellende achterliggende dakgedeelte kent een meer banale begroeiing. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 55: Kerkmosterdkorst (*Caloplaca chrysodeta*) is een Rode lijst-soort, categorie 'kwetsbaar'. De soort groeit in regenbeschutte verweerde voegen. Verder zijn op de foto ook nog Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*), Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) en Verborgene schotelkorst (*Lecanora dispersa*) te herkennen. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 56: Schriftmos (*Opegrapha* sp.) en Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*) op de oude bakstenen van de kazemat van de Lieve. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 57: Vegetatie met Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*; geel met oranje apoteciën); Kauwgommos (*Diploicia canescens*; rechts van vorige soort), Schriftmos (*Opegrapha* sp.; net onder de eerste soort) en Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*; de zwarte vlekken). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 58: Zwarte schotelkorst (*Tephromela atra*), Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*) en Gewoon muursterretje (*Tortula muralis*) op de bakstenen van de kazemat van de Lieve. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 59: Steenglimschoteltje (*Lecania rabenhorstii*) op de baksteen van de kazemat van de Lieve. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 60: Het 45° hellende dakgedeelte van het buskruitmagazijn is minder bijzonder qua lichenenbegroeiing. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 61: Begroeiing op het 45° hellende dak van het buskruitmagazijn, met Muurschotelkorst (*Lecanora muralis*; centraal in beeld), Gewone citroenkorst (*Caloplaca citrina*;) en kiemplanten van hoornbloem en Zachte ooievaarsbek. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 62: Gedraaid knikmos (Bryum capillare; centraal in beeld) en Gewoon muisjesmos (Grimmia pulvinata; rechter benedenhoek) op het 45° hellend dakgedeelte van het buskruitmagazijn. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

19 Tuinmuur tussen Pottenbakkersstraat 14 en 16

Historiek. Deze muur dateert van 1901.

Materiaal. Baksteen, bovenaan afgedekt door gebakken tegels en nokpannen. De muur is recent hervoegd met portlandcement.

Muurvegetatie. Zeer beperkte muurvegetatie van enkele Muurvarentjes, net onder de nokpannen.

Beheerindicaties. Vegetatie zeer beperkt. Geen bijzondere maatregelen nodig.

Foto's.

Foto 63: Tuinmuur tussen Pottenbakkersstraat 14 en 16. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 64: Enkele Muurvarentjes zijn quasi de enige begroeiing van deze muur. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

20 Muur Speystraat 2 (Basisschool)

Historiek. De school werd gebouwd in 1861 en uitgebreid in 1901. De muur kwam in deze periode tot stand.

Materiaal. Baksteen.

Muurvegetatie. Zeer beperkte muurvegetatie van enkele Muurvarentjes.

Beheerindicaties. Vegetatie actueel zeer beperkt. Geen specifieke aanbevelingen.

Foto's.

/

21 Tuinmuurtje Haringmarkt 3

Historiek. Bestaande afsluiting van betonplaten waar enkele jaren geleden oude bakstenen vóór gemetst werden. Er werden enkele gaten gelaten, waarin dan zaden van de Muurbloem van het Sint-Janshospitaal in gezaaid werden.

Materiaal. Oude bakstenen, gemetst met witte portlandcement gemengd met schelpen. Afgedekt door rode gebakken tegels en nokpannen.

Muurvegetatie. Muurbloem, gezaaid uit autochtoon materiaal afkomstig van de muur tussen Sint-Janshospitaal en kerkhof. De planten groeiden succesvol op.

Beheerindicaties. Goede poging om de bestaande populatie van Muurbloem te versterken in de directe omgeving. Op die manier wordt het uitsterven van de populatie minder waarschijnlijk. Voorbeeld verdient navolging.

Foto's.

Foto 65: Muurbloem, gezaaid in een uitgespaarde nis in nieuw gemetst tuinmuurtje bij de woning Haringmarkt 3. De planten zijn nu één jaar oud. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

22 Oude tuinmuur in de Kattestraat

Historiek. De muur Kattestraat lijkt 17de of 18de eeuw in aanzet. De tuinmuur Sint-Janstraat Kattestraat 2 is in de 2de helft 19de eeuw te dateren.

Materiaal. Oude baksteen met kalkmortel, afgedekt door rode nokpannen. Bij de restauratie werd portlandcement gebruikt.

Muurvegetatie. De muur is tamelijk recent gerestaureerd, waarbij alle vegetatie verdween. Bovenaan heeft toch al weer wat Muurvaren de muur gekoloniseerd. De steunberen werden wellicht minder intensief gereinigd. Daar resteren nog wat Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*), kerkcitroenkorst (*Caloplaca ruderum*), Kauwgommos (*Diploicia canescens*) en Gewoon zijdemoos (*Homalothecium sericeum*).

Beheerindicaties. De muur is recent gerestaureerd, waarbij . Bij lang genoeg gerust laten kan de vegetatie vanop de steunberen wellicht opnieuw de rest van de muur koloniseren.

Foto's.

Foto 66: De tuinmuur in de Kattestraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

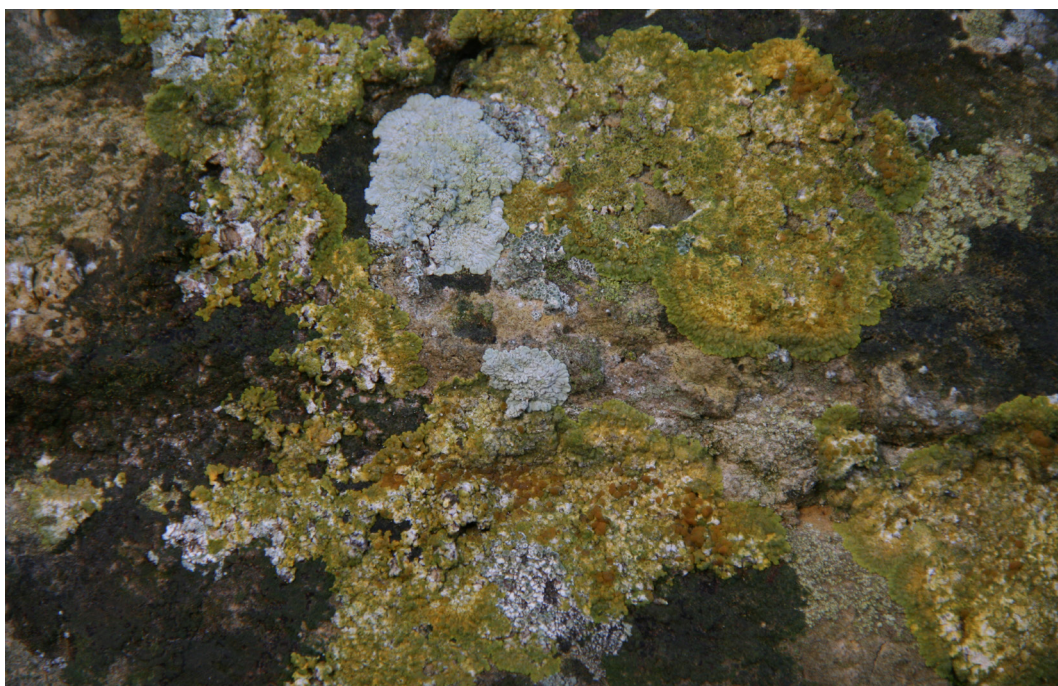

Foto 67: Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*) en Kauwgommos (*Diploicia canescens*) op steunbeer van de muur in de Kattestraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

23 Bakstenen muurtje Sas van de Lieve

Historiek. Opgraving sas en grotendeels nieuw gemetste muurtjes in 1984.

Materiaal. Baksteen.

Muurvegetatie. Overvloedige vegetatie van vele honderden Kopjesbekermossen (*Cladonia fimbriata*).

Beheerindicaties. De bekermossen niet verwijderen.

Foto's.

Foto 68: Het in 1984 opgegraven sluisje van de Lieve werd hersteld met grotendeels nieuw gemetste bakstenen muurtjes. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

*Foto 69: De bovenkant van het sasmuurtje is begroeid met honderden Kopjesbekermossen (*Cladonia fimbriata*). Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.*

24 Waterput markt

Historiek. De waterput dateert van de 13de eeuw (1267? Toestemming waterleiding). Ze werd in de 15de eeuw aangepast en verbreed (1464? Bouw stadhuis) en nog eens in de 20ste eeuw (bovenstuk 1936). In 1994 werd de put gerestaureerd.

Materiaal. Baksteen en natuursteen.

Muurvegetatie. Op de overgang tussen twee verschillende breedtes van de put staat een grote populatie van zo'n 60 Tongvarens (*Asplenium scolopendrium*). Dit is veruit de grootste populatie Tongvaren van Damme. Op één garagemuurtje staat nog één kwijnend exemplaar. De Tongvaren op de kerk verdween met de restauratie.

Beheerindicaties. De populatie Tongvaren respecteren en niet verwijderen.

Foto's.

Foto 70: De middeleeuwse waterput op de markt was de grootste drinkwaterreserve. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 71: De waterput is afgedekt met een metalen rooster en omgeven door een zitbank. De Tongvarens zijn alleen te zien door het rooster. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 72: De waterput herbergt ongeveer 60 Tongvarens. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

25 Grafstenen op het kerkhof

Historiek. Enkele oudere grafstenen zijn opvallend begroeid met lichenen. II 23 (1857), III 5 (datum onleesbaar), III 11 (1954), III 12 (1965), XII 16 (1978), XII 22 (1957), XII 23 (1953), XII 36 (grafkelder), XIV 22 (1930) en XX 25 (1951). Kaart 1 geeft een aanduiding van deze grafstenen.

Materiaal. Blauwsteen

Muurvegetatie. De oudere grafstenen zijn vooral gekenmerkt door een begroeiing op de horizontale grafstenen van Plat dambordje (*Aspicilia calcarea*), Rond dambordje (*Aspicilia contorta*), Platte citroenkorst (*Caloplaca aurantia*), Gelobde geelkorst (*Candelariella medians*) en Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*). De verticale grafplaten zijn aan de regenbeschutte kant vaak roestbruin gekleurd door Oranje boomalg (*Trentepohlia aurea*). Ook Witte citroenkorst (*Caloplaca teicholyta*) groeit vooral op de verticale grafstenen. De bakstenen fundamenteën van de oudere grafstenen zijn aan de regenbeschutte zijde meestal begroeid met Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*). Af en toe komt ook Muurvaren (*Asplenium ruta-muraria*) tussen de voegen door. Vochtiger bakstenen fundamenteën zijn vaak begroeid met Halvemaantjesmos (*Lunularia cruciata*). Ook de mossen Gewoon zijdemos (*Homalothecium sericeum*) en Gesteelde haarmuts (*Orthotrichum anomalum*) komen vrij frequent op de oudere grafstenen voor.

Beheerindicaties. De mooi begroeide grafstenen kunnen bij het aflopen van de concessie beter niet verwijderd worden, maar als monument bewaard worden. Als de kunsthistorische waarde niet bijzonder is, kan de mossen- en lichenenbegroeiing perfect gerust gelaten worden. Als de kunsthistorische waarde wél aanwezig is kan best in overleg bepaald worden hoe de bewaring van het monument best aangepakt wordt. Herstel van de inscripties, maar behoud van de vegetatie op de rest van het monument is één mogelijkheid. Er zijn meerdere gradaties mogelijk bij de behandeling, die monument per monument moeten bekeken worden.

Foto's.

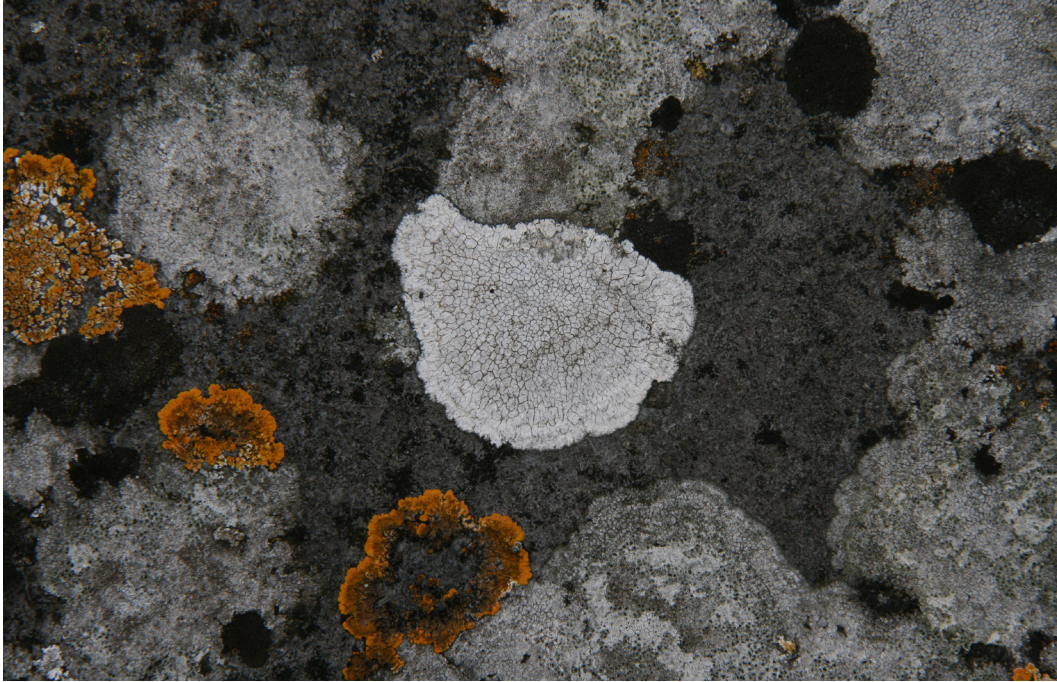

Foto 73: Lichenenbegroeiing met Plat dambordje (*Aspicilia calcarea*; wit), Platte citroenkorst (*Caloplaca aurantia*; oranje) en Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*). Foto Arnout Zwaenepoel, juli 2016.

Foto 74: Halvemaantjesmos (*Lunularia cruciata*) op de bakstenen fundamente van een grafsteen. Foto Arnout Zwaenepoel, juli 2016.

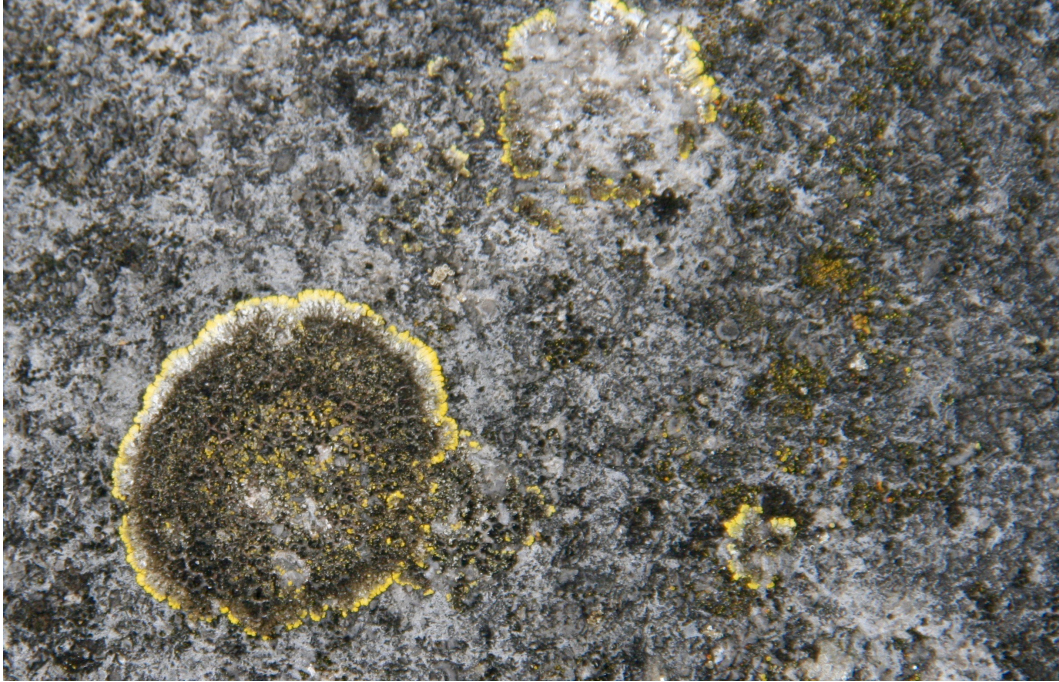

Foto 75: Gelobde geelkorst (*Candelariella medians*) op een horizontale grafplaat. Foto Arnout Zwaenepoel, juli 2016.

Foto 76: Oranje boomalg (*Trentepohlia aurea*) op een regenbeschutte, verticale grafplaat. Foto Arnout Zwaenepoel, juli 2016.

26 Sluisjes tussen de stadswallen en de Polderstraat

Historiek. Oudste delen vermoedelijk midden 19de eeuw. Herstel wellicht 20ste eeuw.

Materiaal. Niet erg oude bakstenen muurtjes met arduinen dekstenen.

Muurvegetatie. Op één van de sluisjes komt een klein beetje Muurvaren voor. Op een deksteen groeit wat Gelobde geelkorst (*Candelariella medians*). Verder is vooral Groot dooiermos (*Xanthoria parietina*) aspectbepalend. Ook Oranje dooiermos (*Xanthoria calcicola*), Gewone citroenkorst (*Caloplaca citrina*), Sinaasappelkorst (*Caloplaca saxicola*), Kastanjebruine schotelkorst (*Lecanora campestris*), Verborgene schotelkorst (*Lecanora dispersa*) en Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*) zijn algemeen.

Beheerindicaties. De begroeiingen van de sluisjes zijn momenteel nog typisch voor vrij jonge bakstenen muurtjes. Alleen op de arduinen dekstenen komen al enkele soorten voor van oudere stenen.

Foto's.

Foto 77: De belangrijkste sluis van de drie sluisjes. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 78: Groot dooiermos is de aspectbepalende soort op de sluisjes. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 79: Bij het tweede sluisje is de sluisdeur niet meer aanwezig. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 80: Sluisje 3 in de Polderstraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

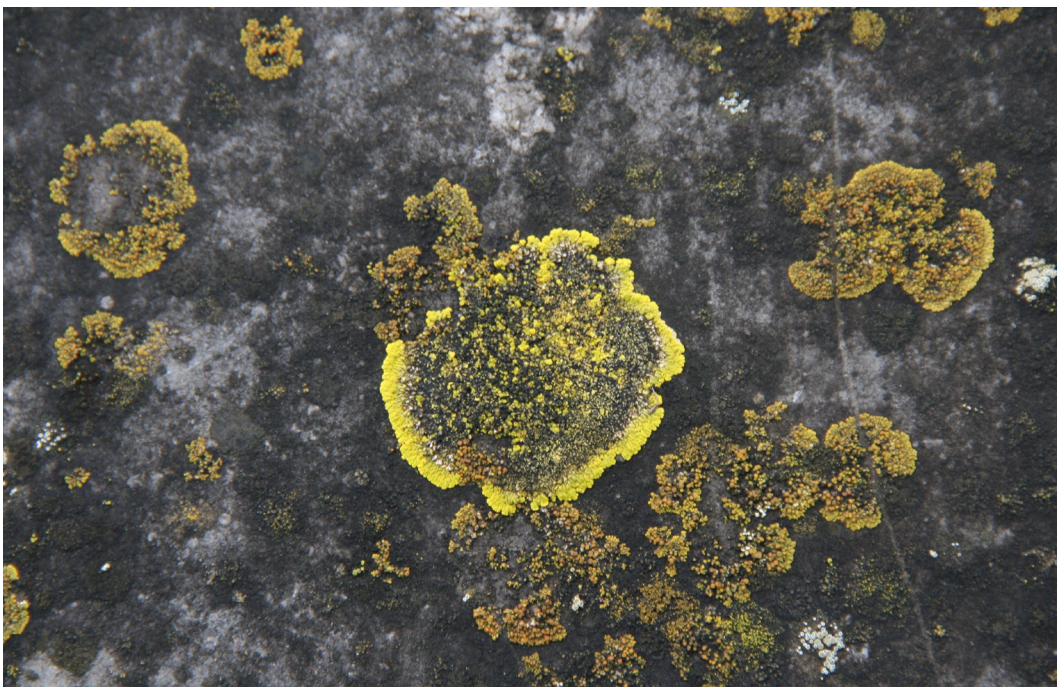
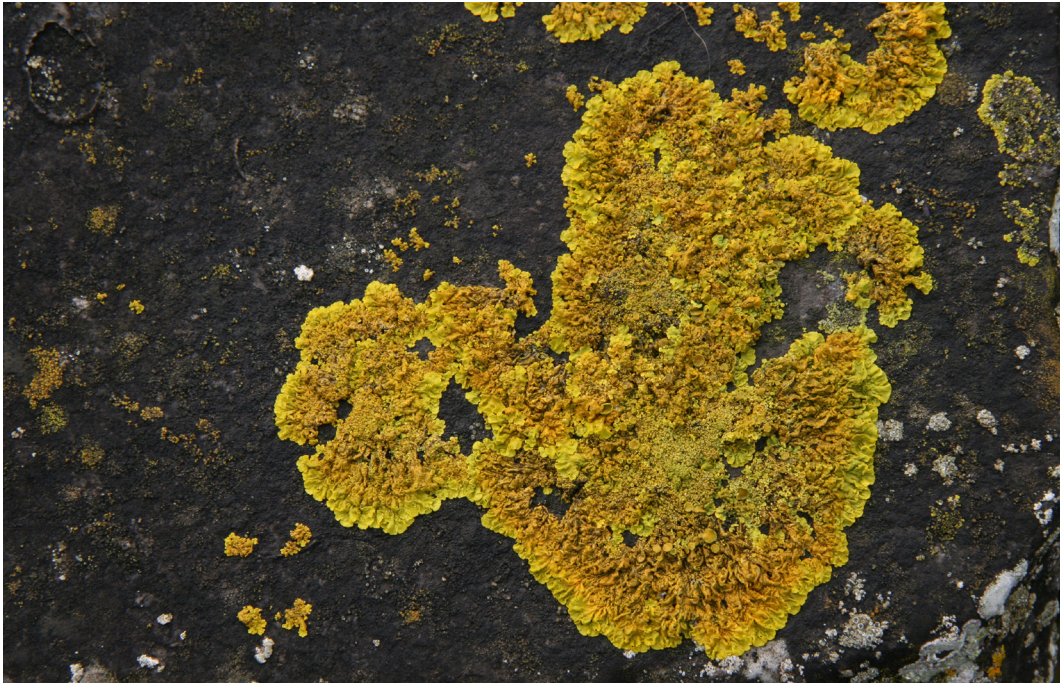

Foto 81: Gelobde geelkorst (*Candelariella medians*), Sinaasappelkorst (*Caloplaca saxicola*), Verborgen schotelkorst (*Lecanora dispersa*) en Gewone stippelkorst (*Verrucaria nigrescens*) op een arduinen dekplaat van een sluisje in de Polderstraat. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 82: Oranje dooiermos (Xanthoria calcicola) op de baksteen van een sluisje. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

27 Garagemuur Damse Vaart-Zuid 2

Historiek. 20ste-eeuwse bakstenen muur (bouwaanvraag 1944).

Materiaal. Baksteen.

Muurvegetatie. Muurvaren heeft zich al gevestigd. Er staat één exemplaatje Tongvaren, die niet echt goed gedijt.

Beheerindicaties.

Foto's.

Foto 83: De garagemuur Damse Vaart-Zuid 2, met wat Muurvaren en een Tongvarentje. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

Foto 84: Tongvaren op garagemuur Damse Vaart-Zuid 2. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.

28 Muren rond tuin achter de Grote Sterre (toegang via Kerkstraat 22)

Historiek. Deze muren gaan terug tot de 16de eeuw. Gerestaureerd in 1996.

Materiaal. Baksteen en kalkmortel. Bij herstellingen is op veel plaatsen al Portlandcement gebruikt.

Muurvegetatie. De enige muur in het beschermd stadslandschap waar overvloedig Muurleeuwenbek voorkomt. Verder ook vrij veel Muurvaren en Plat beemdgras. Als lichenen zijn Kauwgommos (*Diploicia canescens*), Gelobde citroenkorst (*Caloplaca flavescens*) en Gelobde poederkorst (*Lepraria lobificans*) abundant.

Beheerindicaties. Klimop niet de overhand laten nemen. Bij restauratie kalkmortel gebruiken in plaats van Portlandcement.

Foto's.

Foto 85: De muren rond de tuin achter de Grote Sterre zijn oud, maar ongelijk van leeftijd. Ze zijn nu al tamelijk soortenrijk, maar de potenties zijn ongetwijfeld nog hoger. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2015.

*Foto 86: Muurleeuwenbek (*Cymbalaria muralis*) is in het beschermde stadsgezicht bepaald zeldzaam. De soort werd alleen aangetroffen op de muren rond de tuin achter de Grote Sterre. Foto Arnout Zwaenepoel, februari 2017.*

LITERATUUR

Arts, T. & Van Landuyt, W. (1996). De mossen en lichenen van Damme. Verslag van de VWB-excursie 9-11-1991. *Muscillanea* 16: 6-11.

Callaert, G. & Hooft, E. (2005). Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Provincie West-Vlaanderen, Gemeente Damme. Deel I: Stad Damme, Deelgemeenten Hoeke, Lapscheure en Moerkerke. Deel II: Deelgemeenten Oostkerke, Sijsele en Vivenkapelle. Uitg. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen; Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed.

Van Landuyt, W. (2006). *Erysimum cheiri* (L) Crantz Muurbloem. In: Van Landuyt, W., Histe, I., Vanhecke, L., Van den Bremt, P., Vercruyse, W. & De Beer, D. (2006). Atlas van de flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest. INBO, Nationale Plantentuin van België & Flo.wer: 389.

